

НОМО SCRIBENS У ДЗЕРКАЛІ ЛИСТУВАННЯ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

С. О. Кочерга

Національний університет «Острозька академія»; кафедра української мови і літератури; 33003, м. Рівне, вул. Струтинської, 2-В, кв. 41; тел. 097-899-20-22; e-mail: sv_kocherga@ukr.net

На матеріалі епістолярію В. Стефаніка аналізується транс-суб'єктивна іпостась скриптора в розумінні українського письменника. Приділено увагу рефлексивності приватних листів В. Стефаніка, герменевтичному аналізу метафор на означення трансцендентності народження образів. Доведено, що екстатичний стан деміурга – квінтенсенція самореалізації homo scribens.

Ключові слова: скриптор, зразковий читач, герменевтика, антропологія, експресіонізм.

Приватне листування вже давно отримало статус місткого автентичного джерела, без якого неможливе глибинне осмислення творчої індивідуальності та структури митця. Однак в українській філології епістолярний жанр не так давно став одним з актуальних аспектів досліджень, а відтак таїть у собі ще чимало непізнаного. Як слушно зазначає Т. Гундорова, “епістолярій вводить в атмосферу чогось такого, що більше за літературу, а саме – в автентичність і зв’язаність голосу й екзистенції...” [2, с. 6]. Важко переоцінити роль М. Коцюбинської, яка показала достеменно новий рівень розмови про приватне листування як “інтелектуальну цілину” (Р. Харчук) та запропонували нові продуктивні ракурси його вивчення. Одна з найбільших авторитетів сумління доби шістдесятництва проявила виняткову делікатність і власне любов до адресата, певною мірою схематизованого в нашій уяві каноном оцінки його творчої діяльності. У працях М. Коцюбинської «Зафіксоване і нетлінне», «Листи і люди» епістолярій В. Стефаніка зараховується до унікального національного надбання, більше того – його ім’я дослідниця ставить першим у списку українських авторів, чиє листування могло би стати окрасою зібрання світових шедеврів у цьому жанрі.

Значний внесок у вивчення епістолярної спадщини В. Стефаніка зробили Ф. Погребеник, В. Гладкий, І. Денисюк. Нову хвилю інтересу до листування письменника репрезентують сучасні науковці, серед яких варто виділити Є. Барана, В. Грещука, Б. Кир’янчука, М. Марусяк, Р. Піхманця та ін. Глибоку проникливість у внутрішній світ письменника засвідчує психобіографічний роман С. Процюка «Троянда ритуального болю». Однак досі у полі зору дослідників феномену письменника

лише побіжно опинялася трансуб'єктивна іпостась скриптора, яка є предметом вивчення постмодерної текстології. Завдання цієї статті – осмислити антропологічні аспекти письма крізь призму епістолярію В. Стефаніка.

Загальновідомо, що сучасне літературознавство вже тривалий час виявляє сталий інтерес до розмаїття проявлень та функціонування в літературі читача. У свою чергу вивчення *homo legens* зумовлює ряд питань щодо феномену *homo scribens*, таїни його багатолікості і масок. У художньому світі також наявний потужний інтертекстуальний скрипторський пласт, з'ясування природи якого ще перебуває на початковій стадії. Однак чи не найвиразніше проявлення поліваріантної природи скриптора та її осмислення спостерігаємо у приватному листуванні, що заслуговує ретельного міждисциплінарного студіювання.

Витоки оцінки скрипторської діяльності сягають ще початків цивілізації. Архетип скриптора склався в епоху Середньовіччя. Зазвичай той, хто пише, бере на себе завдання носія слова, що може бути як виконанням професійних (канцелярських) обов'язків, так і справжньою місією, де переплітається дух, логос, жертвні інтенції тощо. Минуле століття продемонструвало тенденцію інтенсифікації антропологічного вивчення акту писання та збірного образу людини, що пише, особливо у сфері філософії й теорії культури. Впливовими стали граматологічні теорії Р. Барта, Ж. Дельоза, Ж. Батая та ін. Особливо перспективною для подальшого руху в цьому напрямку вважаємо теорію письма як модусу буття Ж. Дериди. У праці «Письмо та відмінність» учений стверджує, що герметизм письма має божественне походження, а відтак у будь-якому написаному тексті можна шукати боже провидіння, воно “починається з обірваного голосу та з тієї миті, коли сховалося Його лице” [3, с. 136]. Мислитель-митець, що оперує словом, народжується тільки тоді, коли людина обмінює своє існування на письмо. Будь-які авторські медитації над писанням містять “доступ до духу”.

На початку ХХІ ст. М. Епштейн констатував, що писання – це новий предмет досліджень, означивши його як антропологію, персонологію й футурологію письма. “Предмет скрипторики, – зазначає вчений, – не так біографічний, емпіричний суб'єкт, що скрипить пером або стукає по клавішах, як форми надсуб'єктивності, які виникають у процесі письма й охоплюють всі його суверенні території” [7]. Нині не викликає сумніву твердження, що роль письма є напрочуд високою в самовизначенні суб'єкта та в окресленні трансуб'єкта, реалізованого в написаному тексті.

Найважливішими питаннями вивчення письма стали такі: навіщо скриптор перетворює своє живе буття у плоті на власний слід – письмовий знак; чому людину повсякчас приваблює форма відсутності, яка отримала назву “письмо”? Відповіді на ці питання варто шукати і в авторському осяганні, зокрема в епістолярії.

Ключовими для розуміння самотності епістолярного доробку В. Стефаніка вважаємо дві тези. Перша з них належить самому автору – «Моя література в моїх листах». Ця відома афористична фраза засвідчує незвичну рокіровку понять, які закріпилися в науці про письменство: мовляв, листи – це лише допоміжні матеріали для досягнення художнього тексту, культ якого не піддається сумніву. Автор другої тези – М. Коцюбинська, якій вдалось влучно сформулювати сутність стефанікового типу епістолярного мислення – “творення себе в листах” [5, с. 225].

Безперечно, в епістолярному спілкуванні Стефаніка є місце і для звичайного обміну інформацією, фіксування тих чи інших фактів, зокрема пов’язаних з видавництвом його книг, пошуками грошей (тема притаманна чи не всім українським письменникам) тощо. Однак тон його листів до найближчих людей, передусім до В. Морачевського, частково до Л. Бачинського, О. Гаморак та ін., відзначається винятковою рефлексивністю і трепетною ніжністю. Не випадковим у самоозначенні цього тону постає і слово “сповідальність”. У листі до Л. Бачинського від 11.05.1996 р. В. Стефанік зазначає: “Осе я тобі висповідався до чиста. Ніхто такої сповіди, крім тебе, не вчує” [6, с. 68]. Наскрізним мотивом листування письменника є відверте зізнання у тому, про що зазвичай не прийнято говорити – безкінечні пошуки любові, гостре відчуття її дефіциту посеред “чужої чужениці”, що для такої психічної організації індивідуума, як Стефанікова, стає усвідомленою нестерпною руйнацією “Я”. Любов, якої йому так бракує, в епістолах мерехтить різними відтінками – загальнолюдська, братська, материнська, християнська, еротична тощо. Власне, любов для нього не самоціль, вона є передумовою творчого самовияву, принаймні таке невідступне припущення давало йому віру в реалізацію на письменницькому поприщі. У листі до О. Кобилянської від 05.06.1989 читаємо: “Я би тогди сказав людям щось таке сильне й гарне, що такого їм ніхто не казав ще. Але мені треба пестощів з такими великими, добрими очима...” [6, с. 184]. Не менш прикро В. Стефанікові бачити, що соціум відкидає любов як реальну чесноту, звідсіль невтоленна туга за справжністю людини як істоти люблячої і неминучі розчарування – “Хочу людей, а їх нема” [6, с. 184]. “Люцке” у розумінні Стефаніка – поняття бінарне, ідеалізовано-прекрасне і реальне: байдуже, цинічне, егоїстичне. Вимальовується опозиція між авторським “горяче-люцким” і злобою, що панує в суспільстві. “Любов чи запал – проскрібовані на Руси” [6, с. 215], – з сумом констатує автор. Але, будучи ідеалістом, Стефанік вважає, що словом можна зворушити тотальну і згуртовану негацію любові. “А хотів би-м сильно вдарити в серце люцке, так сильно, як часом грім лупить о скалу” [6, с. 187] – ось у чому полягає сенс змагання homo scribens.

В епістолярній практиці В. Стефаніка заслуговують уваги листи, які складають враження абстрагування від внутрішньої потреби сповіди. Деякі з них вважають відкритою авторською лабораторією – записи пе-

реказів, начерки майбутніх новел, безкінечні візії, з яких чимало нагадують сновидіння, що потребують онейрологічного тлумачення. Цілком слушно вважати окремі листи письменника оригінальними завершеними творами. На думку І. Денисюка, таких текстів знайдеться близько сорока. У свою чергу їх можна класифікувати таким чином: автобіографічні новели; пейзажні поезії в прозі; "... твори, про які можна сказати "підслухано, підглянуто"; докладні сатиричні зарисовки; новели в листах, які були по суті першими редакціями його відомих творів, опублікованих пізніше. Як не дивно, але в листах-новелах максимально оприявнюється Стефаникова сутність, хоча, на перший погляд, тут спостерігаємо спрямування авторської обсервації не так на себе, як від себе. Проте водночас це – самопроекція у слові, розширення кордонів самості, в чому і полягає справжня творчість. Ж. Деріда так міркує над цим явищем творчого вивільнення: "Писати – це відходити... Відбігати кудись далеко від своєї мови, надати їй волю або покинути її, дозволити їй прямувати кудись..." [3, с. 140].

Таїну народження образів спробував зафіксувати і сам В. Стефанік. В одному з його листів описана "мара", герменевтичну місткість якої вбачаємо надзвичайно глибокою. Переказавши кілька виразних видінь зі своєї пам'яті, письменник намагається їх узагальнити: "Всі ті образи, то є лиш помічні новому якомусь образу, що розтворюється переді мною, як великі, страшні очи, що мене тягнуть десь дуже далеко [суголосно з тяжінням до далечини у констатації Деріди. – С. К.]... На берегах тих очей стоїть так багато людей, а всі подібні до мене і всі розбраються, аби в них купатися, як у ставі чорнім" [6, с. 198]. Напрочуд точно тут схоплено множинність авторського "я", але особливо хочеться зробити акцент на дії роздягання, адже, підкоряючись якійсь невідомій силі, справжність митець творить нагою душею, він позбавляється одержі, тобто всього зовнішнього з картатого світу, де всі ми так чи інакше прикриваємо своє єство. Не менш важливим є перетікання магнетичних "мерзенних" очей в образ чорного ставу, який стає знаком домінанти художнього світу письменника, що присвятив свої твори зображенню людських болей і гріхів. І це письмо не лише тягар обов'язку чи мотивація власне новеліста-українця В. Стефаніка, а місія, без якої немислимий архетип homo scribens.

Неодноразово у листах В. Стефанік вказує, що рушійною силою його творчості є любов до селянства, що було для нього органічним і питомим середовищем. Себе він усвідомлював "дубовим листом", відірваним від мужицтва. Про спорідненість з рідним народом наголошував у численних висловлюваннях, серед яких хрестоматійним стало таке автобіографічне зізнання: "Я люблю мужиків за їх тисячлітню тяжку історію, за культуру, що витворила з них людей, котрі смерті не бояться..." [6, с. 153]. І це була не споглядальна, а діяльна любов, яка спонукала до творчості ("Я пишу тому, що люблю мужиків" [6, с. 166]; "За

них я буду писати і для них” [6, с. 153]), причому ця творчість була доволі амбітною у художньому сенсі: “Я писав тому, щоби струни душі нашого селянина так кріпко настроїти і натягнути, щоби з того вийшла велика музика Бетховена” [6, с. 249]. Однак ці амбіції Стефанік відмежував від власне визнання в літературі, що живить егоїстичне марносластво. В його системі цінностей вона не просто занижена, а взагалі відсутня: “літературу маю за ніщо” [6, с. 166]. Саме слово “література” він маркував як щось чужорідне для нього, позаяк в ній, мабуть, духовна напруга самореалізації позначається значно меншою напругою, літератори, з його погляду, змагаються за успіх у зовсім іншій площині, ніж він. Насамперед його відштовхував маркетинговий складник письменства: “Література, то є афішовання, то є комедіянство. Вся, вся” [6, с. 167]. Найвірогідніше – у розумінні Стефаніка – література є синонімом літературщини, вона є тільки “рештою” такого письменства, що ставить перед собою планку максимально чесної самореалізації, процесу зазвичай болісного і виснажливого.

Разом з тим адресант далекий від того, щоб вважати творчість результатом виключно натхнення, осяяння, він поважав ремесло письменника, критично і повсякчас вимогливо оцінював результати своїх зусиль. Сповнений вдячності за творчі імпульси, які він отримував у вигляді певного “образу”, відчуваючи потужність його влади (“він ковтає і допоминається на папір”), що інколи стає справжнім катуванням, Стефанік все ж велику відповідальність покладає і на письменницьку працю. Причому сам відчував роздвоєння між авторською уявою і можливостями скриптора: перше давалось йому легко, ірреальний світ набирав обрисів, що захоплювали, натомість друге засвідчувало власне безсилля. Різниця між плодами творчих зусиль першого і другого рівня приносила жахливі розчарування. Письменник божеволів від того, що у дзеркалі написаного він бачив, як мізернішав його задум, виплекані серцем образи перетворювались на “блудних синів”, що зрадили його світ: “Кажу: у мене ви були богацкими синами, а на своїм хлібу нуждарями будете. А потім ще гірше вам буде. Підете по жебрах за шустку-дві. І йду з подвір’я блудних синів і забуваю за них” [6, с. 117].

Листи Стефаніка переконливо ілюструють тезу про важливість ролі зразкового читача для невпинності творчих інтенцій, а значить і літературного процесу загалом. За У. Еко “lettore modello” – читач, здатний заповнювати смислові різнорівневі лакуни тексту, що закономірно залишає скриптор. Як відомо, зразковий автор і зразковий читач – фігури, що взаємостворюють один одного в тексті. Не варто їх редукувати до емпіричних понять. Однак унікальні стосунки В. Стефаніка з другом В. Морачевським заслуговують тлумачення в руслі теорії У. Еко. Письменник надзвичайно цінував цю дружбу, а головне – інтуїтивно розумів механізм взаємозбагачення і взаємовпливу, що підтверджують, приміром, такі рядки з листа В. Стефаніка: “Ви казали, що ме-

мо творити таких людей, аби головами сягали у хмари, а ногами по землі ступали. А я вижу тепер, що я перший такий є. Ще чую, що маю сили доста, аби другого такого створити, як я. Я би хотів видіти ту радість, аби я, що Ви мене створили, і той, що я его сотворю, аби ми оба йшли разом з Вами та разом слухали один одного” [6, с. 119]. Такий читач-партнер спроможний схопити всю повноту образів-“окрайців” та проникнути у глибинний простір авторського “Я”, що страждає від самотності, яка є своєрідною формою трагедії смерті. Стефаник наголошує, що насправді він пише для кількох приятелів і в цьому вузькому колі центральна фігура, безсумнівно, – В. Морачевський. Щире листовне спілкування, у якому він відчував себе абсолютно вільним, і, що не менш важливо, – почутим до найтонших нюансів, спричинила народження письменника для загалу: “Писав я до Вас та й писав, а як виріс під крильми Вашими, як нагрівся та й утік, та й людям писав” [6, с. 205]. Проте слушно зауважує Б. Кир’янчук, що письменник, міркуючи про творчість, апелює як до реальних людей, так і до образів-персонажів та реципієнтів власних новел, і ці “три вказані пласти своєю чергою постійно вступають у діалог між собою, постійно взаємопереплітаються та трансформуються в нові синтетичні утворення, котрі дуже часто складно, а інколи й не зовсім можливо безпомилково простежити в окремих художніх системах” [4, с. 102].

Не можна оминати сакральну містику творення художнього тексту В. Стефаником. У листах він раз-по-раз нагадує, що запозичує свої образи з “миру божого”, “налаковує” ними свої “кишені”, а вже пізніше вирішує, що робити з цим скарбом. Подібні зізнання дозволяють побачити в ньому борхесівський типаж *homo legens* – того, що вичитує *письмена Бога*, залишені ним розмаїті сюрреалістичні знаки, відкриває незбагненні таємниці світобудови, і ніщо його не може відволікти від цієї надмети. Як і герой Борхеса, Стефаник-автор міг сказати про себе: “Я був не тільки тим, хто відгадує Божу заповідь, не тільки месником та жерцем Бога, а й – насамперед – в’язнем” [1, с. 121]. Відмовитись від творіння своїх скриптів він, заручник покликання, не міг. Однак на відміну від героя оповідання Борхеса, який дійшов висновку що інтелектуальна краса пізнання безмежного Всесвіту заперечує жалюгідність радощів і страждань людини, у Стефаника всі знаки говорять про унікальність кожної людини, вона і є той Всесвіт, але відкривається він у всій безмежності тільки перед поодинокими особистостями, наділеними виключним зором і дивовижною зосередженістю на об’єкті пізнання. Замість борхесівських орнаментів на шкірі ягуара український письменник прискіпливо вглядається в “кавалок нашої землі”, що суголосно фолкнерівському відкриттю: клаптик рідної землі розміром поштової марки вартій того, щоб писати про нього, і життя не вистачить, щоб вичерпати цю тему, яка стає власним космосом.

На останок варто ще раз наголосити: експресіоністська поетика В. Стефаника вимагала буквально самоспалювання себе над аркушем паперу. Недарма відома фраза, сказана К. Гамораком після прочитання «Новини», стала чи не наймісткішим означенням енергетики письменника: «Не пиши так, Василю, бо вмреш».

Отже, антропологічний пошук трансуб'єкта письма доводить, що квінтесенцією істинного покликання homo scribens є екстатичний стан деміурга. Василь Стефаник репрезентує пошуки модерного письма з елементами фрактальних структур, що, зокрема, зумовлено затребуваністю «нового слова», а відтак і «нового скриптора». Для нього іманентною є відданість конкретному топосу, який збагачує художника слова матеріалом. Взятє за основу «підслухане, підглянуте» ставало площинною суцільного занурення у ньому авторського «Я». Матеріалізація витворених уявою герменевичних образів на письмі вимагала особливого стану психіки, творчого трансю. Тим не менше результат цього складного процесу нерідко розчаровує homo scribens. Однак готовність до болю не атрофовувалася, що засвідчує: писання було своєрідним культовим ритуалом, виконання веління вищої сили. Така енергозатратна праця зумовила перевагу коротких жанрів у творчості В. Стефаника, врешті, тяжіння до новелістики репрезентує вся доба раннього модернізму.

До літературної праці письменника заохочувало вузьке коло перших реципієнтів, зокрема роль зразкового читача у становленні автора-експресіоніста належить В. Морачевському. Десятки приватних листів Стефаника друзі визнано завершеними художніми творами, які лише згодом ставали надбанням широкого загалу. На думку адресанта, тільки з вистражданим словом той, хто пише, має право йти до читача, інше ж вербальне ремесло він вважав «комедіанством», тобто імітацією літературної творчості.

Література

1. Борхес Х. Л. Алеф / Хорхе Луїс Борхес; [пер. з ісп. В. Шовкуна]. – К.: Країна мрій, 2016. – 192 с.
2. Гундорова Т. Феномен Стусового «жерствослова» / Т. Гундорова // Стус як текст. – Мельбурн, 1992. – С. 2-29.
3. Деріда Ж. Письмо та відмінність / Жак Деріда; [пер. з фр. В. Шовкун]. – К.: Основи, 2004. – 600 с.
4. Кир'янчук Б. Питання герменевтики епістолярної спадщини Василя Стефаника / Б. Кир'янчук // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. – 2012. – Вип. 28. – С. 94-106.
5. Коцюбинська М. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К.: Дух і літера, 2009. – 582 с.
6. Стефаник В. Повне зібрання творів: В 3 томах / В. Стефаник. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1952. – Т. 3. – 359 с.

7. Эпштейн М. Скрипторика. Введение в антропологию и персонологию письма [Электронный ресурс] / Михаил Эпштейн. – Режим доступа: <http://www.topos.ru/article/6467>

*Стаття надійшла до редакційної колегії 18.05.2016 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Піхманцем Р.В.*

HOMO SCRIBENS IN THE MIRROR OF ORRESPONDENCE OF VASYL STEFANYK

S. O. Kocherha

The national University of Ostroh Academy; Department of Ukrainian Language and Literature; 33003, Rivne, Strutynskoi Str., 2-B, 41; ph. (097) 899-20-22; e-mail: sv_kocherga@ukr.net

J. Derrida's and M. Epsteir's theory of writing as a mode of being became the basis of this article. It analyzes the correspondence of Vasyl Stefanyk, in particular the transsubjective hypostasis of scriptorium in the way the Ukrainian writer understood it. The main task of the article is to comprehend the anthropological aspects of the act of writing in the light of epistolary of Stefanyk. Attention is paid to the reflexivity in the private letters of the writer, as well as confessional tone, exceptional openness self-characteristic.

The research contains the hermeneutic analysis of metaphors that attribute the transcendence of the birth of artistic images and frustration because of discord between the conceived and the written. It marks the Stefanyk's principle of separating of "literature" with dominate marketing component.

Stefanyk's letters convincingly illustrate the thesis of the importance of the exemplary reader for incessant creative intentions. His friend V. Moraczewski became such a perfect recipient that the original writer's style formed through their dialogues.

The article suggests that the author's self-image contains the Borges's type homo legens that chastises the writing of the God. However, Stefanyk focuses on the discovering of the universe construction through the comprehension of the marks of its small piece that is his homeland.

Stefanyk's expressionist poetics keeps the tracks of high-energy commitment of the sriptor. The ecstatic state of the demiurge is the quintessence of realization of homo scribens.

Key words: *scriptor, exemplary reader, hermeneutics, anthropology, expressionism.*